

Is de kerk ook onder de veiligheidsdiensten?

Een lezing van Beatrice de Graafs essay 'Heilige strijd' (2017) met het oog op de preek

Op verzoek van de synode van de Protestantse Kerk in Nederland schreef terrorismedeskundige Beatrice de Graaf, hoogleraar aan de Universiteit Utrecht, een deskundig en gelovig essay over veiligheid. Zij verbindt haar deskundigheid op het terrein van veiligheidsstudies met een aantal lijnen in de christelijke traditie, met name vanuit Augustinus.

Ze maakt zichtbaar hoe haar vakgebied, dat ze met veel kennis van zaken toegankelijk maakt, verbonden is met haar eigen levensbeschouwelijke traditie, het christelijk geloof. In de media treedt De Graaf regelmatig op. In *De Wereld Draait Door*, *Nieuwsuur*, en *Pauw* geeft ze regelmatig haar visie op terrorisme en veiligheid, deskundig en met overtuiging. In het essay dat ze op verzoek van de kerk schreef combineert ze haar deskundigheid met haar geloof, waarbij De Graaf benadrukt niet als theoloog te schrijven, theologie is immers niet haar vak. Die voorzichtigheid is het kenmerk van zorgvuldige wetenschap.

De titel is in elk geval spannend genoeg: "Heilige strijd. Het verlangen naar veiligheid en het einde van het kwaad." Wie direct aan islamisten denkt, wordt door De Graaf even op het verkeerde been gezet. Ze neemt de lezer mee naar de tijd van Augustinus, waar ook zelfmoordenaars rondliepen en verheerlijkt werden, waar de zogenaamde "circumcelliones" moordend rondgingen, in naam van hun heilige strijd. Het zal nog tot pagina 130 in het essay van De Graaf duren, totdat duidelijk wordt dat Augustinus schreef tegen een fanatieke christelijke groepering. Het typeert De Graafs stijl van schrijven. Met veel nuance brengt ze de echte en beleefde veiligheid in beeld.

De veiligheidsmonitor van het CBS laat de opvallende verbanden zien tussen leeftijd en angstgevoelens. Juist onder jongeren zijn de gevoelens van onveiligheid opvallend groot (pag. 28). Gevoelens van onveiligheid hebben lang niet met eigen ervaringen te maken. De percentages van mensen die te maken hebben (gehad) met spanningen tussen mensen met en zonder migratieachtergrond liggen lager dan het percentage mensen dat last heeft van deze spanning, ongeacht of ze het hebben meegemaakt of niet. Toch zet De Graaf nergens mensen weg. Gevoelens van onveiligheid en angst, hoe irreëel soms ook, worden voluit serieus genomen.

War on terror

En het kwaad, is dat uit de mode geraakt? Het leek even alsof het kwaad gefragmenteerd was geraakt, uiteengevallen in allerlei kleine aspecten, waar afzonderlijke disciplines zich mee bezighielden: psychologie, bestuurskunde, criminologie en geneeskunde. Dit heeft er voor gezorgd dat woorden als 'kwaad', 'demonen' en 'duivels' geen gangbare categorieën van denken meer zijn. Voor bestuurders en beleidsmakers zijn ze ronduit onbruikbaar. Dat resulteert er overigens wel in dat er een markt voor 'onheilsprofeten' is ontstaan. 'Spreken over het kwaad [...] handvatten aanreiken om dat kwade te lokaliseren, te identificeren en te neutraliseren is een ijzersterk 'coping mechanisme' [...] Wie van de duivel spreekt, is van aandacht verzekerd.' (pag. 41).

De eerste analyses leiden tot een uitgebreide bespreking van het Kwaad in hoofdstuk 4. Grote filosofische vragen komen langs en worden helder besproken. Een centrale gedachte hierbij is dat we te snel met maatregelen komen, vaak gewelddadig van aard, terwijl het publieke debat lijdt aan gebrekkige reflectie. De 'war on terror', het Westerse antwoord op het kwaad, zo valt

De Graaf de voormalige Engelse aartsbisschop Rowan Williams bij, was een ondoordachte militaire reactie terwijl er juist tijd genomen had moeten worden voor bezinning. Hier krijgt het betoog een bijzondere wending, want, zo houdt De Graaf ons voor: zou het alternatief op alle maatregelen, of die nu juridisch, bestuurlijk, conservatief, wraakzuchtig zijn, niet van de kerk kunnen komen? Want de kerk leeft vanuit de werkelijkheid dat het kwaad er is, maar dat er een einde aan komt.

Veiligheid

Voordat dit echter ruimte krijgt, volgt een volgende nuancering. De kerk moet wel weten waar ze het over heeft. De politiek kan F16's sturen, maar de kerk leeft niet meer in de tijd van Karel de Grote, waar geweld ook een instrument van de kerk was. Die kant moeten we dan ook niet op. Te snel treedt er vermenging op van religie en politiek, met alle gevolgen van dien. Wat dan wel? Er is een religieus-theologische benadering nodig van veiligheid en die kan worden opgediept uit de christelijke traditie. Een benadering die, aldus De Graaf, ook vraagtekens kan zetten bij het hedendaagse veiligheidsdenken, dat vaak totalitair is (volledig risicomangement), onverzoenlijk (gericht op identificatie van groepen van dreiging) en kwetsbaar (vergroten van angst en onzekerheid). Het is precies op deze punten dat in de christelijke traditie antwoorden gevonden kunnen worden.

Het is waardevol genoeg om het essay op deze punten door te lezen, dat kan alleen maar aanbevolen worden. Er zijn twee punten die in het bijzonder opvallen in De Graafs pleidooi voor een theologische verwerking van het veiligheidsdenken. En beide punten hebben te maken met de 'basics' van het kerk zijn. Ze laten zich zelfs herleiden tot de kerkdienst: de preek en de liturgie. Vanuit het belang van de publieke rol van de kerk, valt dat te begrijpen. Het zou een apart hoofdstuk vergen om ook pastorale zorg en geestelijke verzorging te noemen. Het onveilige leven is in veel pastorale contacten een thema. Geestelijk verzorgers werken in omstandigheden die zich bij uitstek laten typeren als onveilig: bij justitie, in de krijgsmacht, in onzekere omstandigheden in zorginstellingen, of - zoals aangekondigd in de plannen van de nieuwe regering - in aardbevingsgebied tussen Groningers die zich onveilig weten in hun huis en onbeschut tegenover multinationals.

Hoop

Terug naar de kerkdienst, naar liturgie en preek. Het eerste dat De Graaf meegeeft is dat de kerk een liturgie van de *hoop* kent, tegenover de heersende 'liturgie' van de *angst*. Tegenover de demonstraties en hashtags tégen angst, zet de kerk een eigen levensvorm of liturgie. De Graaf vertelt in dit verband het verhaal van de koptische christenen. Zij strijden voor recht van bestaan, maar zij leven ook bij het kruis. Heilige strijd is opkomen voor recht, maar omvat ook lijden. Aan de ene kant zochten de koptische christenen de media en waren zij open over het tekort aan beveiliging dat zij vanuit de overheid ontvingen. Aan de andere kant 'hadden zij ook feilloos door dat aardse veiligheid gebrekkig is, en dat het uiteindelijk om de Dag des oordeels ging' (122). De liturgie van de hoop, zo citeert De Graaf een woord van Berkhof, bestaat uit het 'verspreiden van een voorsmaak van de krachten van het toekomstige leven'.

Het tweede dat opvalt is dat De Graaf op meerdere plaatsen in haar boek de overtuiging naar voren brengt dat de preek de plaats is waar *hoop* wordt doorgegeven. "Durven [die] predikers te doen wat Augustinus deed: het einde van het kwaad te verkondigen, een weg van omkeer aanwijzen en de zondaar niet demoniseren?" (98), zo vraagt zij zich af. Hier wordt naar mijn besef een belangrijke uitspraak gedaan. In de prediking licht hoop op voor ieder mens. Het doet me denken aan een opmerking van iemand die ik in het kader van mijn proefschrift interviewde over het luisteren naar preken. De man ging zo ver dat hij zei: preken moeten geen politiek standpunt weergeven, in een kerkdienst moet iedereen binnen kunnen zijn, zelfs de NSB-er in de tijd van de oorlog. Hij wilde daarmee niet aangeven dat de preek een neutrale communicatievorm is, waar iedereen zich gemakkelijk onder moet kunnen voelen. Maar de

preek is geen vertoog vanuit een politieke partij. De preek wijst een weg van omkeer aan en dat kan alleen als de preek open is naar ieder mens. Daarmee wordt ingewikkelde problematiek niet versimpeld, maar komt het juist aan op het verwerken van complexiteit in vraagstukken die de samenleving verdelen, die gevoelens van onveiligheid en angst opwekken. Hoe spreek je in de kerk over IS, over MH17, over de vluchtelingenstromen?

Verkondiging

In een klein vergelijkend onderzoek dat ik vorig jaar deed in het kader van een wat groter internationaal project naar de rol van de vluchtelingen crisis in protestantse preken in Europa, bleek dat predikanten daar over het algemeen van doordrongen zijn. Emoties van angst, hoe terecht of onterecht ook, moeten worden benoemd. De preek moet ook een veilige plaats zijn, waar barmhartig met allerlei gevoelens wordt omgegaan, voordat het ook de plaats is waar opgekomen wordt voor recht, voor ieder mens, ook - juist - de vluchteling. Het is opvallend hoe het essay van De Graaf eindigt met de verkondiging: "Aardse veiligheid is immers altijd onvolkomen en kan ook niet het hoogste goed zijn. Maar wie zich in die strijd onder de banier van de opgestane Christus voegt, weet dat onze vijanden reeds als krijgsgevangenen zijn meegevoerd. Met Augustinus mag de kerk dat elke zondag opnieuw verkondigen." (139). Die verkondiging stoelt op een belangrijk theologisch inzicht, namelijk dat God een mysterieus eigen aandeel heeft in de strijd die in Christus' dood en opstanding feitelijk al gestreden is. Wij strijden dus niet voor God.

'De slang in ons hart'

Dat vraagt om een vorm van christelijk-realisme waarvoor De Graaf te rade gaat bij Niebuhr's 'Children of the Light'. Kinderen van het licht hebben iets van de slang en van de duif, ook als het aankomt op politieke besluitvorming en het soms niet anders kan dan via militair ingrijpen binnen internationaal verband. De kracht van de verkondiging bestaat echter vooral daarin dat de kleine strijd niet verward wordt met de grote strijd, de strijd van ons hart, of de strijd 'tegen de slang in ons hart' (opnieuw citeert De Graaf Augustinus). De grote strijd woedt in ons hart, en als de preek ergens kan aangrijpen is het daar. Dit wordt verder door De Graaf vanzelfsprekend niet uitgewerkt. Maar zij geeft vanuit haar eigen deskundigheid en christelijk-realistische visie op angst en veiligheid, een reden om te blijven preken.

*Theo Pleizier,
Groningen, november 2017*

Naar aanleiding van: 'Heilige strijd', Beatrice de Graaf; uitgeverij Boekcentrum, 112 blz. € 12,99. ISBN 9789023950592